

LATVIJAS UNIVERSITĀŠU PROFESŪRA: PROBLĒMAS UN CERĪBA PROFESSORS OF THE LATVIA UNIVERSITIES: PROBLEMS AND EXPECTATIONS

B. Rivža

Augstākās izglītības padomes priekšsēdētāja
Chairperson of Higher education council

Runa LLU Akadēmiskajā sēdē 1997. g. 25. aprīlī
Speech on LUA Academic meeting, April 25, 1997

Abstract. The article gives a brief survey on the overall situation in the present status University professors, on the main development tendencies of this social group in future.

Key words: professor, professor's elections, Higher education council, University reform.

Katras augstskolas vārdu un seju veido personības un, pirmām kārtām, tie ir profesori. Atzīti tiek gan pašu profesoru pētījumu rezultāti, viņu kā pilsoņu drosme, gan arī profesoru skolnieku panākumi.

Profesoru problēmas, nākotnes programmas perspektīvas atjaunatnes ir būtiskas katrai valstij. To pierādīja Eiropas Padomes Augstākās izglītības un zinātnes komisijas sēde, kas notika š.g. pavasarī Strasbūrā. Viens no svarīgākajiem diskusijas jautājumiem šajā sēdē bija jautājums par profesūru un tieši - prasības šodienas profesoram salīdzinājumā ar iepriekšējo 20 gadu periodu.

No 1. tabulas redzam, ka prasības šodien ir daudz augstākas: profesoram jābūt gatavam pasniegt vairākus priekšmetus, daudz diskutēt ar studentiem, jāprot pielietot modernas apmācības tehnoloģijas, ir jābūt starptautiskiem kontaktiem, jāstrādā konkurences apstākļos. Tā vairs nav mierīga karjera mūža garumā, ir zuduši stereotipi. Daudzi jaunie doktori pēc Universitātes aiziet strādāt privātfirmās, valsts dienestā, un tad pēc gadiem atgriežas atpakaļ Universitātē. Universitātēs arvien aktuālāka un populārāka ir arī daļējas slodzes profesūra, Universitāšu sadarbība ar valsts un privāto sektoru. Visas pirmajā tabulā minētās šodienas iezīmes veidojas arī Latvijā.

Kāds ir profesūras kvantitatīvais un kvalitatīvais raksturojums šodienas Latvijā?

1. Profesoru īpatsvars 1996.gadā Latvijas Universitātēs* un tai pielīdzinātajā Latvijas Medicīnas akadēmijā bija 11 % no akadēmiskā personāla skaita. Mūsu kaimiņvalstī Somijā - 31 %, pat Igaunijā tas ir 18 %.

Studentu skaita attiecība uz 1 profesoru 1996. gadā bija:

- uz kopējo studentu skaitu 167 studenti no studējošo kopskaita uz 1 profesoru;

- uz budžeta studentu skaitu 94 studenti no studējošo kopskaita uz 1 profesoru.

Somijā - 68, Igaunijā - 63, Lejassaksijā - 65 studenti no studējošo kopskaita uz 1 profesoru.

Studējošo kopskaits 6 Latvijas universitātes tipa augstskolās 1996./97.m.g. bija 38 855, tai skaitā par budžeta līdzekļiem - 22 059, par daļēju studiju maksu - 16 796. Profesoru štata vietu skaits ir 233.

* LU, RTU, RAU, DPU, LLU, AML

1. tabula/Table 1

**Profesūra pasaulē
Professorship in the world**

Šodiena Today	Pagātne Past
* Mainīgs studentu skaits Altering number of students	* Studentu skaita stabilitāte Stability in the number of students
* Daļējas slodzes profesūra, universitāšu sadarbība ar valsts un privāto sektoru Part-time professorship, collaboration of universities with the state and private sector	* Priekšmeta stabilitāte Stability in subjects
* Universitāšu programmu mobilu profilu diversifikācija Diversification of mobile profiles of the university programs	* Klasiskā lekcija kā dominante apmācību procesā Classical lecture dominating in the study process
* Vairāku priekšmetu apgūšanas nepieciešamība Necessity for several subjects	* Distance starp studentu un profesoru Distance between a student and a professor
* Jaunu apmācības tehnoloģiju pielietošana Application of new teaching methods	* Tradīciju stingra ievērošana, salīdzinoši noslēgta elitāra sabiedrība Strict observance of traditions, comparatively isolated elite society
* Studiju procesa internacionalizācija Internationalization of the study process	* Karjera mūža garumā Life-long career
* Distances zudums starp studentu un profesoru Distance disappearing between a student and a professor	
* Informācijas straujš pieaugums - konkurence un stress Increase of information - competition and stress	
* Seno tradīciju un stereotipu zudums Old traditions and stereotypes disappearing	

Tādējādi varam secināt, ka pašreizējās studentu un profesoru skaita attiecības neatbilst nosacījumiem, pie kuriem Universitātes var nodrošināt kvalitatīvas akadēmiskās izglītības iegūšanu, jo 1993./94. m. gada laikā studentu skaits ir palielinājies 2.3 reizes, profesoru skaitam un apmaksai paliekot iepriekšējā līmenī. Pie tam jāņem vērā, ka studentu skaitam būs tendence augt arī turpmāk - vismaz līdz 2005. gadam. Šī prognoze pamatojas uz to, ka laikā no 1975. līdz 1987. gadam bija vērojams dzimstības pieaugums.

2. Neoptimāla ir profesoru vecuma struktūra. Pārāk augsts ir profesoru īpatsvars vecumā no 55 līdz 65 gadiem. Tā, piemēram, habilitēto doktoru vidējais vecums Latvijas Universitātē ir 57.5 gadi.

3. Atšķirīgs ir arī habilitēto doktoru sadalījums pa fakultātēm. Tā, piemēram, reāls konkurss uz profesoru vietām Latvijas Universitātē var veidoties fizikas, matemātikas, vēstures, bioloģijas un filoloģijas nozarēs. Jo šajās nozarēs ir ne tikai Universitātē jau strādājošie profesori, bet arī attiecīgos zinātniski pētnieciskajos institūtos ir augsti kvalificēti habilitētie doktori, kas var pretendēt uz profesora štata vietu.

Lai nodrošinātu Universitāšu reformas pirmo posmu un veicinātu profesoru kvalifikācijas izvērtēšanu starptautisko prasību aspektā, kā arī veicinātu zinātnes un izglītības integrāciju, izglītības modernizāciju, Augstskolu likums paredz profesūru pārvēlēšanu. Augstākās izglītības padome iesaka, saskaņā ar likuma 33. pantu, veikt profesoru ievēlēšanu 5 universitātēs un tām piešķirtajās Latvijas Medicīnas akadēmijā. Šīm augstskolām, laika posmā līdz 2003. gadam, ir noteiktas 410 profesoru štata vietas. Tas ir 1.5 reizes vairāk jeb par 124 profesoru vietām vairāk nekā šajās augstskolās bija 1996. gadā (17% no akadēmiskā personāla). Profesoru štata vietu izvietojumu pa augstskolām redzam 2. tabulā.

2. tabula/Table 2

Universitātēm izdalīto profesoru štata vietu kopsavilkums
Summary on professor staff allocated for universities

Nr	Zinātņu nozaru grupas un nozares Science groups and branches	LU	RTU	LLU	DPU	RAU	AML	Kopā Total
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	Humanitārās un mākslas zinātnes Humanities and art sciences	26	6	-	7	1	4	44
	Filozofija/Philosophy	5	1	-	1	-	-	7
	Literatūrzinātne Literature sciences	8	-	-	2	-	-	10
	Valodniecība/Languages	5	2	-	2	1	-	10
	Mākslas zinātnes/Art sciences	1	3	-	-	-	-	4
	Vēsture/History	5	-	-	2	-	-	7
	Teoloģija/Theology	2	-	-	-	-	-	2
2.	Izglītības zinātnes Education sciences	9	1	1	11	-	-	22
	Pedagoģija/Pedagogy	5	1	1	-	-	-	7
	Psiholoģija/Psychology	4	-	-	4	-	-	8
	Sporta pedagoģija Sports pedagogy	-	-	-	2	-	-	2
	Mūzikas pedagoģija Music pedagogy	-	-	-	1	-	-	1
	Pedagoģijas teorija un vēsture Theory and history of pedagogics	-	-	-	3	-	-	3
	Sociālā pedagoģija Social pedagogy	-	-	-	1	-	-	1
3.	Ekonomikas, tiesību un sociālās zinātnes/Economy, legislation and social sciences	25	16	13	3	2	-	59
	Ekonomika un biznesa vadība/Economy and business management	12	14	12	2	2	-	42
	Juridiskās zinātnes Law sciences	8	-	-	-	-	-	8
	Socioloģija/Sociology	1	2	1	1	-	-	5
	Politoloģija/Politology	1	-	-	-	-	-	1
	Demogrāfija/Demography	3	-	-	-	-	-	3
4.	Dabas zinātnes un matemātika/Natural sciences and mathematics	30	24	1	11	7	-	73
	Dzīvās dabas zinātnes Sciences of animate nature	8	-	-	4	-	-	12

2. tabula /turpinājums/
Table 2 /continued/

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	Ģeogrāfija, ģeoloģija Geography, geology	4	-	1	-	-	-	5
	Vides zinātne Environment science	2	3	-	-	-	-	5
	Ķīmija/Chemistry	4	4	-	-	-	-	8
	Matemātika un datorzinātne/Mathematics and computer sciences	7	14	-	5	5	-	31
	Fizika/Physics	5	3	-	2	2	-	12
5.	Inženierzinātnes Engineering sciences	-	86	22	-	26	-	134
	Būvniecība/Construction	-	12	7	-	-	-	19
	Informātika un datortehnoloģijas/Informatics and computertechnologies	-	16	-	-	4	-	20
	Enerģētika, elektrotehnika un elektronika/Energetics, electrotechnics and electronics	-	19	6	-	3	-	28
	Ķīmijas inženierzinātnes un biotehnoloģija/Chemistry engineering sciences and biotechnology	-	5	6	-	-	-	11
	Mehānika, mašīnbūve un kvalitātes zinības/Mechanics, machine building and quality studies	-	16	3	-	4	-	23
	Materiālu inženierzinātne Material engineering sciences	-	6	-	-	2	-	8
	Transports un sakari Transport and communications	-	6	-	-	13	-	19
6.	Lauksaimniecības un meža zinātnes Agriculture and forestry sciences	-	-	21	-	-	-	21
	Lauksaimniecība/Agriculture	-	-	11	-	-	-	11
	Mežzinātne/Forestry sciences	-	-	6	-	-	-	6
	Veterinārmedicīna Veterinary medicine	-	-	4	-	-	-	4
7.	Medicīnas zinātnes Medical sciences	-	-	-	-	-	58	58
	Medicīnas bāzes zinātnes Medicine-based sciences	-	-	-	-	-	14	14
	Internā medicīna Internal medicine	-	-	-	-	-	6	6
	Ķirurģija/Surgery	-	-	-	-	-	8	8
	Ķīmiskā medicīna Chemical medicine	-	-	-	-	-	19	19
	Stomatoloģija/Stomatology	-	-	-	-	-	5	5
	Rehabilitoloģija/Rehabilitology	-	-	-	-	-	2	2
	Veselības un sociālā aprūpe Health and social care	-	-	-	-	-	1	1
	Farmācija/Pharmacy	-	-	-	-	-	3	3
	Kopā: Total:	90	133*	58	32	36	61*	410

* 1997. gadam RTU - 90 un AML - 51 noteiktas profesoru štata vietas

Profesoru skaita noteikšanas metodika balstījās uz vairākiem pamatprincipiem, tai skaitā:

- 1) studentu skaits pirmajā kursā;
- 2) attiecīgās studiju programmas realizācijas izmaksas;
- 3) attiecīgās nozares nozīme Latvijā.

2.tabula liecina, ka līdz 2003. gadam LU ir 90 profesoru štata vietas; RTU - 133; LLU 58; DPU - 32; RTU - 36; AML - 61. Par zinātņu nozaru grupām profesoru vietas sadalās sekojoši:

humanitārās un mākslas nozares - 44 profesoru vietas;
 izglītības zinātnes - 22;
 ekonomikas, tiesību un sociālās zinātnes - 59;
 dabas zinātnes un matemātika - 74;
 inženierzinātnes - 134;
 lauksaimniecības un meža zinātnes - 21;
 medicīnas zinātnes - 58.

Katra reforma prasa līdzekļus, arī augstākās izglītības reforma. Un tomēr, augstākajā izglītībā, tai skaitā arī profesoru un pārējo akadēmisko mācībspēku algu palielinājumā, ieguldītie līdzekļi garantēti atmaksāsies, jo izglītības atdevē darbojas sinerģiskais efekts un multiplikators.

Augstākās izglītības padome uzskata, ka profesora algai jāatbilst ministra algai, tad profesors nestrādās 3-5 darba vietās, varēs sekot ārzemju literatūrai un intensīvi strādāt ar maģistrantiem, doktorantiem, veikt zinātniskos pētījumus. Analizējot profesoru darba motivāciju, redzam, ka lielākajai daļai profesoru viņu darbs ir dzīvesveids, kas tiek darīts ar entuziasmu, pozitīvi tiek vērtēta arī iespēja paaugstināt kvalifikāciju, piedalīties konferencēs, bet patreizējā darba samaksa pilnīgi neatbilst tam darba un enerģijas daudzumam, kas jāiegulda, lai kļūtu par profesoru un lai realizētu uzdevumus, ko nosaka Augstskolu likuma 28. pants: "Profesors ir savā nozarē starptautiski atzīts speciālists, kas veic mūsdienu līmenim atbilstošu zinātniskās pētniecības vai mākslinieciskās jaunrades darbu un nodrošina augstas kvalitātes studijas attiecīgajā zinātnes vai mākslas apakšnozarē. Par profesoru, aizpildot štata vietu, var ievēlēt personu ar habilitētā doktora grādu. Mākslas specialitātēs profesora amatā var ievēlēt arī personas, kuru mākslinieciskās jaunrades darba rezultāti atbilst attiecīgās augstskolas senātā pieņemtajam nolikumam par akadēmiskajiem amatiem."

Profesora galvenie uzdevumi ir:

- 1) augsti kvalificētu lekciju lasīšana, studiju, nodarbību un pārbaudījumu pārraudzība savā kursā;
- 2) pētniecības darba vadīšana zinātnes apakšnozarē vai mākslinieciskās jaunrades vadīšana nozarē, kas atbilst profesora štata vietas nosaukumam;
- 3) doktora līmeņa studiju un pētniecības darba vadīšana zinātnes apakšnozarē vai mākslinieciskās jaunrades vadīšana nozarē, kas atbilst profesora štata vietas nosaukumam;
- 4) piedalīšanās studiju programmā, augstskolu un to struktūrvienību darba un kvalitātes vērtēšanā;
- 5) jaunās zinātnieku, mākslinieku un docētāju paaudzes gatavošana.

Un ir ļoti sāpīgi, ka mūsu valdība nevar un nevar atrast finansu līdzekļus darba samaksai jaunajām prasībām atbilstošajiem profesoriem. Tātad, atbilstoši Augstskolu likuma prasībām, lai pretendents piedalītos vēlēšanās uz profesora štata vietu, viņam jābūt habilitētam doktoram, jaunākam par 65 gadiem un jāsaņem sava darba pozitīvs starptautisks vērtējums.

Augstākā izglītības padome veica lielu darbu pretendentu uz profesoru štata vietu starptautiskā vērtējuma noteikumu un procedūras sagatavošanā. Augstākās izglītības padome ir arī ieteikusi attiecīgo nozaru paplašinātajām habilitācijas padomēm novērtēšanas kritēriju loku, kas būtu jāņem vērā profesoru štata vietu pretendentes izvērtējot.

Noteikumi un procedūra par profesora amata pretendentu neatkarīgu starptautisko vērtējumu

1. Starptautisko novērtējumu veic Starptautiskā novērtējuma komisija 3-5 ekspertu sastāvā.

2. Starptautiskās novērtējuma komisijas sastāvā ir vismaz viens profesors, kurš strādā vienā no G-24* valstu augstskolām. G-24 valstu profesoru var nepieaicināt, ja pretendents atbilst vienam no starptautiskā novērtējuma kritērijiem.

3. Starptautiskā novērtējuma komisiju izveido un apstiprina katra nozares paplašinātā habilitācijas padome. G-24 valstu profesora kandidatūru apstiprina, pamatojoties uz ieteikuma vēstuli no atbilstošās G-24 valsts augstskolas vai autoratīvas akadēmiskās organizācijas.

4. Vēlēšanās drīkst piedalīties tie profesora amata pretendenti, kuru starptautiskais novērtējums ir pozitīvs.

Pozitīvam starptautiskajam novērtējumam atbilst:

1. pretendenti, kuriem ir vairākas publikācijas starptautiski citējamos izdevumos (SCI) pēdējo sešu gadu laikā;

2. pretendenti, kuri sešu gadu laikā ir strādājuši pētniecības darbā kādā no G-24 valstu augstskolām vai zinātniski pētnieciskiem institūtiem, publicējot vismaz vienu zinātnisku publikāciju SCI par šajā periodā paveikto;

3. pretendenti, kuri vismaz pusgadu strādājuši par mācībspēkiem kādā no G-24 valstu augstskolām;

4. pretendenti, kuri ir bijuši starptautisku pētniecisku vai augstākās izglītības projektu vadītāji vai koordinatori, ja projekta apjoms ir vismaz 20 000 ECU;

5. pretendenti mākslu nozarēs, kuri atbilst šādiem trim nosacījumiem:

- kuri piedalījušies starptautiskos kultūras un mākslas projektos vai konkursos, iegūdami atzinību;

- kuru mākslinieciskajai jaunradei ir ievērojama nozīme nacionālajā kultūrā un mākslā;

- kuri ir ieguvuši mākslas un kultūras pedagoģijas starptautisku publicitāti, piemēram, vadot mūzikas meistarklases vai mākslas meistardarbnīcas, sagatavojot starptautisku izpildītājmākslas konkursu laureātus.

Mākslas zinātņu nozarēs - pretendenti, kuriem ir vairākas publikācijas mākslas zinātņu starptautiskajos akadēmiskajos izdevumos (žurnālos, almanahos, krājumos) vai kuru pedagoģiskajam darbam ir starptautiska publicitāte (vieslekciju cikli, regulāra uzstāšanās konferencēs u.c.)

Starptautiskais novērtējums ir pozitīvs, ja profesora pretendenta darbības novērtējums atbilst vismaz vienam no pieciem starptautiskā novērtējuma kritērijiem.

Ja profesora pretendenta darbības novērtējums neatbilst nevienam no augstāk minētajiem kritērijiem, tad pretendenta darbības starptautiskajai izvērtēšanai tiek pieaicināts ārvalstu eksperts*, kas iepazīstas ar pretendenta nozīmīgākajām publikācijām un sniedz savu atzinumu paplašinātajai habilitācijas padomei.

Novērtēšanas kritēriji nozaru paplašinātajām habilitācijas padomēm profesora amata vēlēšanām

Paplašinātās habilitācijas padomes profesora štata vietas nosaukumam atbilstošā nozarē veido tikai tajos gadījumos, ja augstskolā šajā nozarē jau pastāv habilitācijas padome. Ja habilitācijas padome augstskolā šajā nozarē nepastāv, tad ar izglītības un zinātnes ministra rīkojumu izveido vienu paplašināto habilitācijas padomi profesoru ievēlēšanai nozarēs, kuras attiecīgajai augstskolai ir noteicis izglītības un zinātnes ministrs.

Tā kā priekšnosacījums līdzdalībai vēlēšanās ir habilitētā doktora grāds, tad vērtēšana attiecināma uz paveikto zinātnē un izglītībā pēdējo 6 gadu laikā.

* Ārvalstu eksperts, kas iekļauts starptautiskā novērtējuma komisijas sastāvā, var piedalīties tās darbā neklātienē, iepazīstoties ar publikācijām un rakstveidā paziņojot savu viedokli.

Novērtēšanas kritēriji

1. DIDAKTISKĀ KVALIFIKĀCIJA UN KOMPETENCE

(galvenā prasība - pietiekama kompetence studiju procesā štata vietas nosaukumam atbilstošā nozarē)

Akadēmiskā slodze studējošo izglītošanā:

Skaitis

- doktorantu vadīšana;
- maģistru darbu vadīšana;
- lekcijas;
- semināri, praktiskie un laboratorijas darbi;
- prakses;
- studiju programmu vadīšana (mācību līdzekļu sagatavošana);
- referāti akadēmiskajās sanāksmēs;
- mācību grāmatu sagatavošana izdošanai;
- stažēšanās ārzemju augstskolās (kvalifikācijas celšana);
- lekciju kursi ārzemju augstskolās;

2. ZINĀTNISKĀ KVALIFIKĀCIJA

(galvenā prasība - kvalifikācija zinātniski pētnieciskajā un mākslinieciskajā jaunradē un spēja to padziļināt)

Zinātniskās kvalifikācijas vērtējums:

Skaitis

- līdzdalība LZP pētījumu tēmās;
- LZP tēmu vadība;
- līdzdalība starptautiskajos pētījumu projektos;
- līdzdalība vai vadība starptautiskajos mākslinieciskās jaunrades projektos;
- starptautisko pētījumu projektu vadība;
- piedalīšanās zinātniskajos kongresos un konferencēs (ar referātu) savā valstī;
- piedalīšanās zinātniskajos kongresos un konferencēs (ar referātu) ārzemēs;
- nozarē publicētie zinātniskie raksti gan valsts zinātniskajos izdevumos, gan ārvalstu zinātniskajos izdevumos.
- patenti un licences.

3. PERSONĀLA VADĪBAS SPĒJAS UN ORGANIZATORISKĀ KVALIFIKĀCIJA

Skaitis

- zinātnisko un akadēmisko ekspertu; komisiju/padomju.....loceklis,vadītājs;
- starptautisko konferenču vadītājs; zinātnisko izdevumu redakcijas kolēģijas vadītājs/loceklis;
- vadības darba pieredze; starptautiski zinātnisko, akadēmisko un mākslas nozaru apvienību biedrs. (papildus kritērijs mākslas augstskolām)

Priekšroka dodama vispusīgākam pretendētājam, kura vērtējums ir pozitīvs attiecībā pret lielāku skaitu kritēriju.

Pretendenta novērtējumu šiem kritērijiem veic nozares paplašinātās habilitācijas padomes eksperts, balstoties uz pretendenta CV vai personīgām atbildēm par šiem kritērijiem.

Profesūras izvērtēšana un atjaunotne ir viens no augstākās izglītības pārstrukturēšanas svarīgākajiem mērķiem. Es ļoti ceru, ka nākotnē 1781. gadā sarakstītie vārdi "*Gaudeamus igitur Vivat Profesores*" Latvijā skanēs arvien skaļāk un nozīmīgāk.